

Effects of Nationalism on Ottoman Intellectuals of The Tanzimat Period: New Ottomans**Yazar(lar) / Author(s)**

Prof. Dr. Oğuzhan Göktoğa

Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Dekanlık, Malatya-Türkiye, <https://orcid.org/0000-0002-5291-060X>
e-posta: oguzhan.goktolga@ozal.edu.tr

Onur Şatlı

Doktora Öğrencisi, Malatya İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler ABD, Siyaset Bilimi (Dr.), Malatya-Türkiye, <https://orcid.org/0000-0002-1763-2114>

e-posta: onursatli@yandex.com

(Sorumlu Yazar/Corresponding author: Prof. Dr. Oğuzhan GÖKTOLGA)

Makale Bilgileri/Article Information

Tür-Type: Araştırma makalesi-Research article

Geliş tarihi-Date of submission: 05.09.2025

Kabul tarihi-Date of acceptance: 10.09.2025

Yayın tarihi-Date of publication: 15.09.2025

Hakemlik-Review

Hakem sayısı-Reviewers: İki Dış Hakem-Two External

Değerlendirme-Rewiev: Çift Taraflı Kör
Hakemlik-Double-blind

Etik/Ethics

Etik beyan- Ethical statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.

Benzerlik taraması- Plagiarism checks

Yapıldı-İntihal.net-Yes-İntihal.net

Çıkar çatışması-Conflict of interest

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest

Finansman-Grant Support

Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.

No funds, grants, or other support was received.

Lisans- License

CC BY-NC 4.0

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr>

Atıf- Citation (Chiago)

Göktoğa, Oğuzhan ve Şatlı, Onur. “Tanzimat Dönemi Osmanlı Aydınları Üzerinde Milliyetçilik Akımının Etkileri: Yeni Osmanlılar”. *Anadolu Mecmuası* c. 4, s. 10 (Ağustos, 2025): 18-32.

Abstract

There are several theories about nationalism in the literature. Of these theories, the “Primordialist Theory” claims that nations constitute nationalism, while the “Modernist Theory” claims that nationalism constitutes Nations. The “Ethno-Symbolist Theory”, which synthesizes these two approaches, recognizes that nationalism is a return of the modern era, while drawing attention to various ethnic and symbolic complementary elements in the formation of nationalism, such as common ethnicity, common language, common religion. This study was done to explain the approach of nationalism in the Tanzimat Period of the Ottoman Empire in the light of Ethno-Symbolist Theory. The Ottoman approach to nationalism, called “Ottomanism” in the Tanzimat Period, shows the characteristic of being an approach that emerged with the modernization of the Ottoman Empire, as expressed by the Ethno-Symbolist Theory. But the Ottoman Empire, which failed in the Ottomanism, which contained different ethnic elements, confirms the Ethno-Symbolist Theory at the point of complementary elements. With this approach, the theories of nationalism were explained in the first part of the study, the Classical Ottoman Structure was mentioned in the continuation and the work was completed by finally addressing the Tanzimat Modernization of The Ottoman Empire and The New Ottomans. In this main focus, research was completed using descriptive research and historical research methods throughout the study.

Keywords:Nationalism, Ethno-Symbolism, Ottoman Empire, Tanzimat Period, Ottomanism.

Tanzimat Dönemi Osmanlı Aydınları Üzerinde Milliyetçilik Akımının Etkileri: Yeni Osmanlılar**Öz**

Literatürde milliyetçiliğe dair çeşitli kuramlar bulunmaktadır. Bu kuramlardan “Primordialist Kuram” milletlerin milliyetçiliği oluşturduğunu iddia ederken, “Modernist Kuram” ise milliyetçiliğin milletleri oluşturduğunu iddia etmektedir. Bu iki yaklaşımın bir sentezini yapan “Etno-Sembolcü Kuram” ise milliyetçiliğin modern dönemin bir getirisi olduğunu kabul ederken, milliyetçiliğin oluşmasında ortak etnik köken, ortak dil, ortak din gibi çeşitli etnik ve sembolik tamamlayıcı unsurlara dikkat çekmektedir. Bu çalışma Etno-Sembolcü Kuram ışığında Osmanlı İmparatorluğu’nun Tanzimat Dönemi’ndeki milliyetçilik yaklaşımını açıklamak için yapılmıştır. Tanzimat Dönemi’nde “Osmanlıcılık” olarak adlandırılan Osmanlı’nın milliyetçilik yaklaşımı, Etno-Sembolcü Kuram’ın ifade ettiği gibi Osmanlı’nın modernleşmesi ile ortaya çıkmış bir yaklaşım olma özelliğini göstermektedir. Ancak bünyesinde farklı etnik unsurları barındıran Osmanlı İmparatorluğu’nda başarısızlıkla sonuçlanan Osmanlıcılık, Etno-Sembolcü Kuramı tamamlayıcı unsurlar noktasında doğrular niteliktedir. Bu yaklaşım ile çalışmanın ilk bölümünde milliyetçilik kuramları açıklanmış, devamında Klasik Osmanlı yapısına değinilmiş ve nihai olarak Osmanlı’nın Tanzimat modernleşmesi ve Yeni Osmanlılar’a değinilerek çalışma tamamlanmıştır. Bu ana odak noktasında çalışma boyunca betimsel araştırma ve tarihsel araştırma yöntemleri kullanılarak araştırma tamamlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, Etno-Sembolizm, Osmanlı İmparatorluğu, Tanzimat Dönemi, Osmanlıcılık.

1. Giriş

Milliyetçilik kavramı, literatürde yoğun olarak tartışılan bir konu olma özelliğini göstermektedir. Primordialist ve modernist yaklaşımın birbirleri ile tartıştıkları ana husus bu bağlamda milletlerin mi milliyetçiliği oluşturduğu ya da tersi olarak milliyetçiliğin mi milletleri oluşturduğu sorusudur. Bu karmaşaya ilkçi yaklaşım milletlerin milliyetçiliği oluşturduğu yanıtını verirken, modernist yaklaşım ise milliyetçiliğin modern dönemin bir getirisi olduğunu ve bu nedenle milliyetçiliğin milletleri oluşturduğunu iddia etmektedir. Anthony D. Smith ise bu iki yaklaşımın bir sentezini yaparak milliyetçiliğin tamamı ile modern olduğunu kabul etmekle birlikte, milliyetçilik unsurunun toplum içerisinde tam kabul görmesinin bir şartı olarak etnik bir temelin de bulunması gerektiğini ifade etmiştir.¹ Milliyetçiliğe karşı onun getirmiş olduğu bu yaklaşım, etno-sembolizm kuramı olarak isimlendirilmektedir.

Bu çalışma, etno-sembolist milliyetçi yaklaşımın öne sürmüş olduğu milliyetçiliğin, modernleşmenin ve modern bir dönemin getirisi olup olmadığı sorusuna odaklanarak konuyu, Osmanlı İmparatorluğu’nun Tanzimat Dönemi bağlamında irdelemiştir. Tanzimat Dönemi olarak adlandırılan dönem Rifat Uçarol’un ifadesi ile Avrupalılaşmaya doğru bir ilk adım olup Tanzimat Fermanı’nın ilanı olan 1839 yılı ile Kanun-i Esasi’nin ilanı olan 1876 yılı arası dönemi kapsar.² Bu çalışmada kullanılan “Tanzimat Dönemi” ifadesi Osmanlı İmparatorluğu’nun tarihindeki bu dönemi belirtmek üzere kullanılmıştır.

Üç ana bölümden oluşturulan çalışmanın ilk bölümünde millet ve milliyetçilik kavramları ile milliyetçilik kuramları açıklanmıştır. İkinci bölümde, Osmanlı İmparatorluğu’nda modernleşmenin daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla Geleneksel Osmanlı Sistemi detaylıca incelenmiştir. Son olarak üçüncü bölümde ise Tanzimat Dönemi’nin Osmanlı modernleşmesine katkıları ve bu katkılar ışığında dönemin milliyetçi hareketi olan “Osmanlılık” ve bu düşüncenin savunucuları olan “Yeni Osmanlılar Cemiyeti” incelenmiştir.

2. Millet ve Milliyetçilik Üzerine

Milliyetçilik, üzerinde farklı tanımlamaların bulunduğu bir olgudur. Ayrıca sadece tanımlama noktasında değil, milliyetçiliğin başlangıç noktası ve tarihi süreci ile ilgili yapılan yorumlarda da farklılıklar bulunmaktadır. Modernite ekseninde milliyetçiliğin yok olacak arkaik bir bağlılık ve düşünce birliği olduğu görüşü bunlardan birisidir. Ancak tarihsel süreç göstermiştir ki milliyetçilik zaman zaman farklı ideolojik görüşler ile bütünleşerek hem bu ideolojilerin gelişmesine hem de kendisinin gelişmesine katkıda bulunmuş ve neticede hem ulusal hem de uluslararası siyaseti etkileyen bir görünüme bürünmüştür. Bu nedenlerden ötürü Tefik Erdem’e göre milliyetçilik çok boyutlu bir analizi hak etmektedir.³ Çok boyutlu analizler noktasında da milliyetçiliği anlamlandırmaya çalışan düşünürlerin, ona bir anlam atfederken içinde bulundukları sosyal yapının ve düşünürlerin dünya görüşlerinin bu anlamlandırmalarda etkin olduğu görülebilmektedir.⁴

Milliyetçilik, öncelikli olarak toplumda birlik ve beraberlik duygusunu pekiştiren bir araç olup toplum içerisinde ortak bir geçmişe ve geleceğe ek olarak ortak düşmanlara da sahip olma noktasında kendisini şekillendirmektedir.⁵ Milliyetçilik, her ne kadar geçmişte de var olan bir olgu olsa da milliyetçiliğe dair araştırmalar kendisine ancak 19. yüzyılda yer bulabilmiştir. Hatta İngiliz siyaset bilimci ve tarihçi Ellie Kedourie, milliyetçilik için “19. yüzyıl başlarında Avrupa’da icat olunmuş bir doktrindir.” Demektedir.⁶ Edward Hallet Carr ise, akademik çalışmalarda kendisine ancak 19. yüzyılda yer bulan milliyetçiliğin kurucusu olarak ulusun bir hükümdar kişiliğinde somutlaşmasını reddederek

¹ Anthony D. Smith, *Milliyetçilik: Kuram, İdeoloji, Tarih*, çev. Ümit Hüsrev Yolsal (Ankara: Atıf Yayınları, 2013).

² Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih Cilt 1* (İstanbul: DER Yayınları, 2019), 224.

³ Tefik Erdem, “Milliyetçilik,” içinde *Milliyetçilik*, ed. Tefik Erdem (Antalya: Otorite Yayınları, 2020), 28.

⁴ Abdulvahap Akıncı, “Milliyetçilik Kuramları,” *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 15, S.1 (Nisan 2014): 132.

⁵ Abdulvahap Akıncı, “Milliyetçiliğin Kökenleri: Etnisite/Ulus (Millet İlişkisi),” *İnsan ve İnsan* 6, S. 21 (Ağustos 2019): 414.

⁶ Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*, çev. Bahadır Sina Şener (İstanbul: İletişim Yayınları, 1994), 117.

onu cesaretle özdeşleştiren Jean Jacques Rousseau'yu işaret etmektedir.⁷ Görüldüğü üzere milliyetçiliğin tarihsel seyri üzerinde tam bir fikir birliği bulunmamaktadır. Ancak bütün görüşlerin ortak noktasına bakıldığında milliyetçiliği oluşturan bir millet fikrinin var olması gerektiği görülebilmektedir. O hâlde milliyetçilik tanımlamaları yapılırken her şeyden önce millet tanımının yapılması milliyetçiliği anlamak için oldukça önemlidir. Millet kavramı da tıpkı milliyetçilik tanımlamalarında olduğu gibi farklı atıflardan yola çıkılarak anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Rukiye Saygılı'ya göre millet kavramı üzerinde tam bir fikir birliğinin olmamasının temel olarak iki nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki; millet kavramına ek olarak milliyet, milletlik, kavim, cemaat, etnisite, etnik grup, etnik topluluk, etnik kategori, etnik çekirdek gibi kavramla ilişkili terimlerin literatürde çok yoğun olarak ele alınması ve bunun sonucunda ortaya çıkan kavram enflasyonudur. İkinci neden ise klasik millet tanımlamalarının felsefeciler ve antropologlar tarafından yapıp tarihçiler, siyaset bilimciler ve hukukçuların dışarıda bırakılmış olmasıdır.⁸ Bu nedenlerden dolayı literatürde çeşitli tanımlamalar bulunsa da bu çalışmada Anthony Smith'in "Milliyetçilik" isimli eserindeki tanımlaması esas alınmıştır. Smith, adı geçen eserde millet için şu tanımlamayı yapmaktadır:

Millet, anavatan olarak kabul edilen yerde ikamet eden, ortak mitlere ve paylaşılan bir tarihe, farklı bir kültüre, tek bir ekonomiye, bütün üyeleri için ortak yasalara ve göreneklere sahip olan, adlandırılmış insan topluluğudur.⁹ Bu tanımlamaya ek olarak, bir milletin ortaya çıkması noktasında Michel Foucault'un öne sürmüş olduğu dört temel özelliğe değinmekte fayda vardır. İlk olarak bir milletin oluşması niceliksel olarak insan çokluğunun bulunması gerekir. İkinci olarak bu insan çokluğu belirli bir alan üzerinde teşkilatlanmalıdır. Üçüncü olarak bu alanın sınırlarının belirlenmiş olması gerekmektedir. Son olarak bu insan çokluğu meşruiyet noktasında yasalara ve üst bir yönetime sahip olmalıdır.¹⁰

Öte yandan Sadri Maksudi Arsal ise *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları* isimli çalışmasında, milletlerin oluşumunda ırk kavramının üzerinde önemle durmuş ve millet kavramının hakikatinin özünde ırkın bulunduğunu iddia etmiştir.¹¹ Arsal'ın ırk tanımında kavim ögesi özellikle önem atfedilmiş bir olgu olup bir milletin ortaya çıkabilmesinin dokuz şartı bulunduğunu belirtmiştir. Bunlar:¹²

- Bireylerin tek bir egemene ve yasalara bağlılığı,
- Sayısal olarak bir nüfus birikimi,
- Devletin yaşamını sürdürdüğü coğrafi bir alan,
- Bağımsızlık temelinde örgütlenme,
- Bireyler arasındaki dil birliği,
- Bireyler arasındaki gelenek ve görenek birliği,
- Bireyler arasında din birliği,
- Milli bir karakter, seciye ve
- Milleti oluşturan bireylerin aynı ırktan gelmiş olmasıdır.

Milliete dair bu değerlendirmeler ve özellikler ışığında milliyetçilik kavramının anlaşılabilirliği da kolaylaşacaktır. Literatürde milliyetçiliğin çeşitli özelliklerine dikkat çekilerek yapılmış birbirinden farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Milliyetçilik yaklaşımları olarak adlandırılabilir bu önermeler ise sırasıyla: Primordialist, modernist ve etno-sembolcü yaklaşımlar olarak gruplandırılabilir.¹³ Bölümün alt başlıklarında her bir yaklaşım detaylıca açıklanmaya çalışılmıştır.

⁷ Edward Hallett Carr, *Milliyetçilik ve Sonrası*, çev. Osman Akınhay (İstanbul: İletişim Yayınları, 1990), 14.

⁸ Rukiye Saygılı, "Millet," içinde *Milliyetçilik*, ed. Tefik Erdem (Antalya: Otorite Yayınları, 2020), 13.

⁹ Smith, *Milliyetçilik: Kuram, İdeoloji, Tarih*, 25.

¹⁰ Michel Foucault, *Toplumu Savunmak Gerekir*, çev. Şehsuvar Aktaş (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2015), 152.

¹¹ Sadri Maksudi Arsal, *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları* (İstanbul: Ötüken Neşriyat Yayınları, 1979), 67.

¹² Arsal, *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*, 68.

¹³ Umut Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış* (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2009).

a. Primordialist (İlkçi)Yaklaşım

İlkçi yaklaşım ile ifade edilmek istenen, milliyetçilik kavramını tarihin çok eski devirlerinden gelen bir kavram olarak görmektir. Bu noktada ilkçi kuramı diğer kuramlardan ayıran yegâne unsur, milliyetçiliğin kendi kendine gelişen doğal bir varlık olması durumudur.¹⁴ Milliyetçiliği, geçmişten gelen bir olgu olarak gördüğü için, birazdan da bahsedilecek olan modernist yaklaşımın öne sürdüğü milliyetçiliğin modern toplumlar çehresinde şekillendiği ve belirli bir döneme işaret edilerek oluşturulduğu görüşünü reddeder.¹⁵ İlkçi Milliyetçi Yaklaşım, esasında Alman filozof Johann Gottfried Herder'in düşünceleri temelinde şekillenmiştir. Herder'e göre her toplumun kendisine ait bir millet ruhu yani "Volksgeist"i bulunmaktadır. Volksgeist, halkın kimliğini öne çıkaran unsur olarak dil ve kültür temelinde şekillenen ve kendisini toplumun şarkılarında, şiirlerinde ve efsanelerinde gösteren bir olgudur.¹⁶

İlkçi milliyetçiliği savunan düşünürler, genel olarak milliyetçiliğin geçmişten gelen bir olgu olmasına vurgu yaparak saygı duyulması gereken doğal bağlar olarak görmektedir. Örneğin; Amerikalı sosyolog Clifford Geertz, milliyetçiliği doğuştan gelen kan bağı ile dil ve din birliği ve belirli toplumsal alışkanlıklarımızla ilişkilendirir. Geertz'e göre ait olunan topluma bu doğal kan bağı ile gelen duygu ile bağlandığımız için, ilgili topluma kişisel çıkarlar esasında değil bu doğal bağlar temelinde bağlanırsınız.¹⁷ Bu sayede milliyetçiliğin temeli de doğuştan gelen bu özellikler üzerine inşa edilmektedir.

İlkçi Yaklaşım kendi içerisinde üç farklı bakış açısına sahiptir. Bunlardan ilki olan doğalcı ilkçi yaklaşıma göre, bireyin etnik kökeni tıpkı doğuştan kazandığı özellikleri gibi doğal bir şekilde birey ile birlikte var olur. Fark edileceği üzere doğalcı ilkçi yaklaşım, milliyet bağına etnik temele dayandırmaktadır ve insanların bir etnik temelde dünyaya geldiklerini öne sürmektedir. Bu yaklaşım bir etnik temele dayandırılmayan Hindistan, Nijerya ve Endonezya gibi devletler noktasında eleştiriye açıktır. Bundan dolayı da zamanla bu yaklaşımı benimseyen düşünürlerin modernist milliyetçilik yaklaşımını benimsedikleri görülmektedir.¹⁸

İkinci olarak sosyo-biyolojik ilkçi yaklaşım ise etnik kökeni genetik özelliklerde aramaktadır. Bu yaklaşımda birey kendisine benzeyene ait olduğunu hissederek ve ona yakınlık gösterir. Genetik olarak benzeşme noktasında da milliyetçilik olgusu oluşur.¹⁹

Son olarak kültürel ilkçi yaklaşım ise, insanları millet mertebesine ulaştırmanın duygular olduğunu savunur. Ortak bir kaygı, tutum ve davranış bütünleşmesi toplumların hafızalarında var olan duygulardır ve hiçbir yerden türememiştir. Bu duyguları kelimeler ile ifade etmek mümkün değildir ama bireyi kendisine atfedileni yapma noktasında zorlayıcıdır. Millet olmak, esasında bir duygu ve heyecandan müteşekkildir. Kişisel çıkarlar bu duyguların önünde değildir.²⁰

b. Modernist Yaklaşım

İlkçi yaklaşımın öne sürmüş olduğu, milliyetçiliğin doğal ve geçmişten gelen bir süreç olduğu savına katılmayan modernist yaklaşım, milliyetçiliğin tarihsel süreç içerisinde inşa edilmiş bir yapı olduğunu öne sürmektedir.²¹ Bu inşa sürecinin temel dinamikleri ise sanayileşme, merkezi devletlerin oluşması, kentleşme, laikleşme gibi etmenlerdir.²²

Bu bakış açısından değerlendirildiğinde göze çarpan en önemli husus, milletlerin milliyetçiliği yarattığı iddiasının reddedilerek milliyetçiliğin milletleri yarattığı düşüncesinin kabul edilmesidir. Milliyetçiliğin inşa edilen bir olgu olduğunu iddia eden bu slogan aynı zamanda modernist bakış

¹⁴ Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, 82.

¹⁵ Emre Gökalp, "Milliyetçilik: Kuramsal Bir Değerlendirme.", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7, S.1 (2007): 281.

¹⁶ Akıncı, "Milliyetçilik Kuramları," 140.

¹⁷ Clifford Geertz, *Kültürlerin Yorumlanması*, çev. Hakan Gür (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2010), 69.

¹⁸ Akıncı, "Milliyetçiliğin Kökenleri: Etnisite/Ulus (Millet) İlişkisi," 414.

¹⁹ Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, 90.

²⁰ Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, 90.

²¹ Gökalp, "Milliyetçilik: Kuramsal Bir Değerlendirme," 282.

²² Akıncı, "Milliyetçiliğin Kökenleri: Etnisite/Ulus (Millet) İlişkisi," 415.

açısının da temel savını oluşturmaktadır.²³ Örneğin İtalyan devlet adamı Massimod’Azeglio’nun “İtalya’yı yarattık şimdi de İtalyanları yaratmalıyız.” sözü bu savı destekler niteliktedir.²⁴ Eric Hobsbawm’un da öne sürdüğü üzere günümüzün aktif uluslararası ilişkilerinin temel aktörü olan ulus-devletlerin temeli modernliğe dayanmaktadır. Ulus-devletin yapıtaşlarından birisi olan milliyetçilik de bundan dolayı doğası itibarı ile modernidir.²⁵

Modernist bakış açısının diğer bakış açılarından önemli bir farkı bu bakış açısına sahip düşünürlerin ortak bir paydada buluşamıyor olmalarıdır. Bu nedenle Umut Özkırmılı, modernist milliyetçi bakış açısını tek bir çatı altında incelemekten ziyade bu akımın temsilcilerini tek tek ele almanın daha doğru olacağı düşüncesindedir.²⁶ Bu konuda verilebilecek bir örnek modernist milliyetçilik anlayışının önemli temsilcilerinden Ernest Gellner ve Benedict Anderson’un birbirlerinden farklılaşan düşünceleridir. Öncelikle Gellner, iki bireyin aynı ortak kültürü paylaşmaları durumunda aynı milliyete sahip olduklarını iddia etmektedir. Yani toplumda homojen bir yapının olduğu durumlarda milletler ve dolayısıyla milliyet ortaya çıkmaktadır. Öte yandan Anderson ise milletleri “hayali bir cemaat” olarak nitelemiş ve bireylerin toplumdaki diğerlerini hiç tanımadıkları hâlde toplumdaki her bir bireyin hafızasının toplamını yaşamakta olduğunu öne sürmüştür. Bu yönüyle de Anderson toplumun heterojenliğine dikkat çekmektedir.²⁷ Bu noktada Anderson’un tezi milliyetçiliğin var olmadığını iddia etmesi noktasında eleştirilmemelidir. Burada Anderson’un ifade etmek istediği, milliyetçiliğin bireylerin hafızalarında oluşma ve oluşturulma şeklidir.²⁸

c. Etno-Sembolcü Yaklaşım

Etno-sembolcü yaklaşım, ilkçi milliyetçi yaklaşım ile modernist milliyetçi yaklaşımın ortasını bularak milliyetçiliği anlamlandırmaya çalışan bir yaklaşım olup en önemli temsilcisi Anthony Smith’tir.²⁹ Bu yaklaşım, esasında milliyetçilik tanımlamaları yapılırken etnik temele önem atfedilmesine vurgu yapar.³⁰ Smith, ısrarla milletler ve etnik grupların birbiri ile aynı olmadığını belirtmektedir. Ancak yine de milletlerin bir etnik temelde teşkil edildiklerinin de üzerinde durmaktadır.³¹ Modern diye ifade edilebilecek milletler, özellikle yılların birikimlerine sahip etnik temeller üzerine inşa edilmiştir.³²

Etno-sembolizmin ismindeki etno, etnik temel bağlamında değerlendirilirken öte yandan sembolizm de milletleri millet yapan sembollere odaklanmaktadır. Smith’in de belirttiği üzere bir milliyetçi hareketi başlatan yegâne unsur, halkı duygulandıran ve onda bir aidiyet duygusu uyandıran sembollerden gelmektedir. Bu semboller din ve ona bağlı ritüeller, dil ve dolayısıyla dilin kendisini ifade biçimi olarak edebiyat, şarkılar veya toplumun kültürel hatırası olan yeme-içme alışkanlıkları, giyim tarzları, mitleri, deyişleri, ortak tarihleri gibi örneklerde görüldüğü üzere kendini somutlaştırır.³³ Fark edileceği üzere etnik temele sahip toplumlarda bunların oluşması, gelişmesi ve nihayetinde millete doğru evrilme süreci daha hızlı ve kolay olabilecektir.

Bütün bu anlatılanlar ışığında etno-sembolizmin tıpkı ilkçiler gibi milletlerin, milliyetçiliklerden önce var olduğu varsayımına katıldığı düşünülebilir. Ancak Smith, milliyetçilik kavramı için “modern” tanımlaması yaparak bu varsayımı açıkça reddetmiş ve sadece etnik temelin Avrupa ve Orta Doğu’da görülen milliyetçi hareketlerdeki gibi bir katalizör görevi yapacağını önermiştir.³⁴ Öte yandan etnik topluluklar aynı zamanda değişken yapıdadır. Toplumlarda, var oldukları dönemde önem atfettikleri değerler neticesinde değişikliğe uğrarlar ve bu değişim en nihayetinde bireylerin öz

²³ Özkırmılı, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, 106.

²⁴ Eric Hobsbawm, *1970’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik*, çev. Osman Akınhay (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010), 62.

²⁵ Hobsbawm, *1970’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik*, 16.

²⁶ Özkırmılı, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, 106.

²⁷ Akıncı, “Milliyetçilik Kuramları,” 143.

²⁸ Gökalp, “Milliyetçilik: Kuramsal Bir Değerlendirme,” 284.

²⁹ Akıncı, “Milliyetçiliğin Kökenleri: Etnisite/Ulus (Millet) İlişkisi,” 415.

³⁰ Özkırmılı, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, 209.

³¹ Smith, *Milliyetçilik: Kuram, İdeoloji, Tarih*, 23.

³² Özkırmılı, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, 210.

³³ Smith, *Milliyetçilik: Kuram, İdeoloji, Tarih*.

³⁴ Smith, *Milliyetçilik: Kuram, İdeoloji, Tarih*, 21.

bilincini de değiştirmektedir.³⁵ Bu bağlamda modernistlerin ve ilkçilerin eksik olarak yorumladığı düşünülen konular açıklanmış olmaktadır ve etno-sembolizm bu iki yaklaşımın bir sentezi konumuna gelmektedir.

Etnik topluluklar ile milletleri bir noktada ayırtırmak gerekirse, etnik toplulukların ortak kültürel öğelere sahip olduğu ama milletlerin farklı halk kültürlerini tek potada erittiği görülebilmektedir. Bundan ayrı olarak etnik topluluklar farklı coğrafi alanlara yayılmış bir şekilde bulunabileceği gibi milletler ise bir anavatana sahip ve bu anavatan üzerinde ikamet ediyor durumdadır.³⁶

3. Tanzimat Öncesi Osmanlı İmparatorluğu'na Genel Bir Bakış ve Osmanlı'yı Tanzimat Modernleşmesine Hazırlayan Etmenler

Tanzimat Fermanı, akademik çalışmalarda yoğun olarak Osmanlı'nın modernleşme süreci içerisinde yer almaktadır. Modernleşme ile birlikte "klasik Osmanlı toplum düzeni" içerisindeki dönüşümün nedenlerini anlayabilmek için öncelikle bu düzenin esaslarının anlaşılması gerekmektedir. Bu bağlamda bu bölümde Osmanlı İmparatorluğu'nu Tanzimat sürecine hazırlayan siyasi, askeri, toplumsal ve ekonomik yapılar incelenecektir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal, siyasi, askeri ve ekonomik yapıları detaylıca incelenecek olursa, İlhanlı, İran ve Bizans gibi devletlerin etkileri göze çarpmaktadır. Bu nedenden ötürü Avrupa ile kıyaslandığında Osmanlı İmparatorluğu'nun genel yapısı daha geleneksel bir görünüm sergilemektedir.³⁷

Niyazi Berkes'e göre Osmanlı'nın yönetim sistemini oluşturan üç temel etken bulunmaktadır.³⁸ Bunlar sırasıyla açıklanacak olursa;

- Geleneksellik. Berkes, geleneksellik ile Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim rejimine atıfta bulunmaktadır. Geleneksel Osmanlı rejimine göre devletin yönetimi Tanrı tarafından konulmuştur ve kesinlikle değiştirilmemelidir. Bu yapısı ile devlet sonsuza kadar baki durumda kalabilecektir.
- Kanun-u Kadim. Bu tabir ile ifade edilmek istenen en eski ve ilk kanundur. Bu kanun bizzat devletin meşru bir düzende hayatını sürdürdüğünü ispatlar niteliktedir. Bu kanun yönetimi Tanrı'nın koyduğu düzen durumuna getirir ki devlet bu sayede yönetim esası itibarıyla meşrudur.
- Patrimonyalizm. Bu ilke ile açıklanmak istenen ise padişahın Tanrı'nın vekili ve gölgesi olarak yeryüzünde yönetme yetkisine mutlak haiz olmasıdır. Osmanlı İmparatorluğu açısından bu yetki Osman'ın erkenden gelen en yaşlı erkeğe aittir.

Bu geleneksel yapı içerisinde Osmanlı toplumsal hiyerarşisinde dikey bir yapılanma dikkat çekmektedir. Bu dikey yapılanmanın ana unsurları ise yönetenler ve yönetilenler olarak gruplandırılmaktadır. Yönetilenler, genel olarak reaya olarak adlandırıp toprağı ekip biçen köylü kesimi ile birlikte şehir ve kasabalardaki tüccar, esnaf ve zanaatkarlar bu kesimi oluşturmaktadır.³⁹ Öte yandan yöneten kesimi ise devletin kurumsal işlevlerini yerine getiren ve bir maaş karşılığı çalışan memurlardan oluşmaktadır.⁴⁰ Yönetenler kesimini esasen en başta padişah ve saray yöneticileri daha sonra ise Osmanlı İmparatorluğu'nun klasikleşmiş kul (gulam) sistemi oluşturmaktadır. Saray ve devlet yönetiminde kullanılmak üzere gençlerin yetiştirilmesi olarak ifade edilebilecek bu sistem Anadolu ve Ortadoğu'da kurulmuş daha eski Türk devletlerinde dahi görülmüş ve onlardan Osmanlı'ya miras olarak kalmış bir uygulama özelliği göstermektedir. Osmanlı'nın kendi tebaası olan Hristiyan halkından bu uygulamanın icra edilmesi için gençleri eğitmeleri de devşirme denilen sistemin özünü oluşturmuş ve bu sistem Osmanlı'nın 19. yüzyıla kadar askeri ve siyasi yapısının esaslarından birini teşkil etmiştir. Devşirme olarak sarayda ve devlet işlerinde kullanılan Hristiyan

³⁵ Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, 220.

³⁶ Smith, *Milliyetçilik: Kuram, İdeoloji, Tarih*.

³⁷ Kadri Unat, "On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Modernleşmesi," içinde *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, ed. Temuçin Faik Ertan (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2019), 17.

³⁸ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012), 30.

³⁹ Kemal Haşım Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2019), 25.

⁴⁰ Unat, "On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Modernleşmesi," 17.

devşirme oğlanları padişaha mutlak surette bağlıdır.⁴¹ Özellikle yeniçerileri teşkil eden bu sistemde devletin en üst yönetim kademesi bu şekilde oluşmuş oluyordu. Yeniçeri olabilmenin ana kuralları ise Müslümanlığı ve zorunlu askerlik hizmetini kabul etmek şeklinde belirlenmiştir. Yeniçeri olanlardan ise en yetenekli olanlar enderun isimli saray okullarında eğitim aldıktan sonra devletin daha üst kademelerinde yer alabiliyorlardı. Öyle ki yeniçeriler, vezirliğe kadar dahi yükselebiliyorlardı.⁴² Merkezde yeniçerilerin oluşturduğu yönetim kadrosunu ise taşrada tımarlı sipahiler temsil etmekteydi. Ekonomik sistemin de özünü oluşturan tımar sistemi ile beraber ordu ile tımar iç içe geçmiş bir görünüm sergilemekteydi.

Tımarlı sipahiler ve Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıldaki ekonomik sistemine değinmek gerekirse, ekonomik sistemin bel kemiğini toprak ve tarım oluşturmaktadır. Tarımın etkin bir şekilde kullanılması için ise, tımar sistemi olarak ifade edilen sistem etkin bir şekilde uygulanmıştır. Tımar, esas olarak devletin gelirini sağlayan toprak parçasına verilen isimdir. Devlete ait olan bu tımarların işletilmesi ve gelir elde edilmesi için de tımarların başlarına sipahi denilen yöneticiler atanmaktaydı. Sipahilerin sadece işletmek üzere gözetimine bırakılan tımarlar, miras olarak bırakılmazdı ve sipahi devletin tasarrufları ölçüsünde tımarları işletme hakkına sahipti. Öncelikli görevi barış zamanı devlete hizmet görevine haiz olan sipahinin savaş zamanları asker seferber etmek, binek hayvanı temin etmek ve hayvan yemi tedarik etmek gibi görevleri de bulunuyordu. Bu hizmetin karşılığında da sipahi, sorumlu olduğu tımar arazisinin vergilerini devlet adına toplama hakkına sahip oluyordu. İki taraflı mutual bir ilişkinin yattığı bu sistemde hem devletin hem de sipahinin kazanabilmesinin yolu da doğal olarak toprağın veriminin artırılmasında yatmaktadır.⁴³

Dikkat edileceği üzere tımar sistemi ile devletin hazinesindeki maaş yükü azaltılmış ve bir bakıma asker yetiştirme maliyetlerinde de tasarrufa gidilmiş oluyordu. Ek olarak ise topraklar üzerindeki üretimin devamlılığı sağlanmış ve ayrıca tımarlardaki sipahiler bölgenin güvenliğini de sağladıkları için devletin güvenliği sağlanmış oluyordu. Burada değinmekte fayda olabilecek bir konu da sipahilerin tımarlar üzerindeki vergileri aynı olarak yani ürün olarak toplamalarıdır. Sipahi aynı vergileri paraya dönüştürüp kendi ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra geri kalanıyla ordu için sipahi yetiştiriyordu. Bu sayede de devletin önemli gider kalemleri biraz önce de bahsedildiği üzere azaltılmış oluyordu.⁴⁴ Ayrıca bölgedeki tımarlardan harici olarak bulunan vakıflar aracılığıyla da yapılan cami, medrese, yol, çeşme gibi temel imar unsurları da bu sistemin içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Kemal Karpat'ın tabiriyle klasik Osmanlı toplum düzeni, üç ana kurumun şekillendirdiği bir gövde üzerine kurulmuştu. Bunlar ordu, tımar ve vakıftır. Tımar ve ordu bir anlamda iç içe geçerek bütünleşmiş bir yapı oluşturmuş, vakıflar ise bu iki kurumun haricinde biraz önce de bahsedildiği üzere faaliyet bölgelerindeki mimari yapıları yaparak devlet üzerindeki bir diğer gider kalemini azaltmış oluyorlardı.⁴⁵ İşte 19. yüzyıl Osmanlı ekonomik ve askeri düzeninin genel yapısı bu şekilde teşkil edilmişti.

Tarihi süreç yakından incelenecek olursa, 16. yüzyılın sonları Osmanlı İmparatorluğu için bir duraklamanın başlangıcı olarak nitelenmektedir. Bu dönemin devamında 17. yüzyıl ise Osmanlı'nın hızla toprak kaybettiği ve gerileme dönemine girdiği bir süreç olarak ifade edilmektedir. 18. ve 19. yüzyıllar da en nihayetinde Osmanlı'nın gerilemesi neticesinde sosyal, askeri ve ekonomik hayatı olumsuz olarak etkilemiş ve neticede kurumları hantal ve işlemez bir yapıya büründürmüştü. Özellikle modernleşmiş Batı karşısında bu durum oldukça dikkate değer bir şekilde göze çarpmaktadır. Bu hantal ve işlemez yapıdaki Osmanlı İmparatorluğu için ise nihayetinde meşhur "Hasta Adam" tanımlaması Batı tarafından bu nedenle yapılmıştır. Ulusal bakımdan incelendiğinde gerilemiş ve işlemez kurumların varlığından dolayı zor durumda bulunan Osmanlı, uluslararası bakımdan incelendiğinde ise önlenemez bazı olguların etkisinde kalmıştır. Bunlar, Coğrafi Keşifler, Rönesans, Reform, Aydınlanma, Sanayi Devrimi, Fransız Devrimi gibi etmenlerdir.⁴⁶

⁴¹ Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye*, (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2009), 269.

⁴² Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, 32.

⁴³ Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, 25.

⁴⁴ Unat, "On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Modernleşmesi," 19.

⁴⁵ Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, 24.

⁴⁶ Unat, "On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Modernleşmesi," 20.

Batı'da yaşanan bu önemli süreçlerin Batı'nın modernleşmesini tamamlaması üzerindeki etkisi önemli bir gerçektir. Özellikle Batı'nın geleneksellikten kurtulması bağlamında Aydınlanma, diğerleri ile kıyaslandığında en önemli unsur olarak görülebilir. Biraz önce de bahsedildiği üzere Osmanlı toplumsal ve siyasal düzeni geleneksellik üzerine inşa edilmiş unsurların toplamından oluşurken Batı'nın Aydınlanma ile din merkezinden ve geleneksellikten uzaklaştığı ve akıl odaklı bir yapıya büründüğü görülebilmektedir.⁴⁷ Aydınlanma ile Avrupa, hızlı bir ilerlemenin merkezi hâline gelmiş ve neticede dönemin korkulan unsuru Osmanlı İmparatorluğu karşısında modern askeri, sosyal ve siyasal yapılanma ile üstün bir konuma geçmiştir. Daha sonra bahsedilecek olan Fransız Devrimi esasında yayılan milliyetçilik fikri de Aydınlanma ile beraber Osmanlı'nın 19. yüzyıl değişimini etkileyen önemli unsurlardan birisidir. Hatta Bernard Lewis, Fransız Devrimi'nin Batı Hristiyanlığının İslam üzerindeki ilk gerçek etkisi olduğunu iddia etmektedir.⁴⁸

Jeopolitik konumu itibarıyla de Batı ile olan bağlılığını devam ettirmek zorunda olan Osmanlı için özellikle yükselme dönemi incelenirse görülecektir ki; Osmanlı Batı karşısında kendisini mutlak üstün saymış ve neticede Batı'nın biraz önce de bahsedilen gelişmelerini takip etme gereği duymamıştır.⁴⁹ Ancak en nihayetinde bünyesinde birçok etnik unsuru da barındıran Osmanlı, bu gelişmelerin etkisinde kalarak mecburi modernleşmenin gereğini görmüş ve modernleşme sürecini başlatmıştır.

Mahmut Mutman, Osmanlı'nın modernleşme çabasında önemli olan üç temel özelliğe dikkat çekmiştir.⁵⁰ İlk olarak yapılan bu modernleşme girişimlerinin yukarıdan aşağıya doğru yönelmiş bir yenilik hareketi olmasıdır. Yani, reformlar devletin yönetenler kademesinden başlayarak yönetilenler denilen kesime doğru ulaştırılmıştır. İkinci olarak modernleşme reformlarının yönetenlerin önem atfetmiş oldukları alanlarda yapılmış olduğu görülmektedir. Son olarak modernleşme süresince Avrupa'nın yükselen gücünün örnek alındığı görülebilmektedir.

Modernleşmenin bir gereklilik olarak görülmesinin ardında yatan neden esasında Batı'nın Osmanlı karşısında üstünlüğü ciddi oranda ele geçirmesi olarak görülebilir. Neticede eski kuvvetli zamanlarına geri dönmek isteyen bir devletin yöneticileri, devletin toparlanması için çözüm yolları aramaya başlamışlardır. Literatürde tam olarak bu modernleşme hareketinin ne zaman başladığı ile ilgili bir fikir birliği bulunmamakla birlikte genel itibarı ile Lale Devri ilk reformların yapıldığı dönem olarak görülebilmektedir.⁵¹ Gerçekten de Lale Devri'nde matbaanın ilk kez kullanılması, yabancı eserlerin ilk kez Türkçeye çevrilmesi gibi önemli reform hareketlerinin yapıldığı görülse de asıl önemli reformların ve yapıcı bir modernleşmenin başladığı dönem III. Selim'in padişahlığı dönemi olarak görülmektedir. Nitekim III. Selim'in, Avrupa'da oldukça önemli bir fikir ve devrim hareketi olarak öne çıkan Fransız İhtilali döneminde padişah olması Osmanlı'nın ciddi modernleşme hamlelerinin bu döneme denk gelmesini de açıklar niteliktedir.

Karpat'a göre, Osmanlı'nın III. Selim dönemi modernleşmesinin temel güdüsü merkezileşmeydi.⁵² Bunun gerçekleşmesinin ana şartı olarak da padişaha bağlı yeni ve modern bir ordunun kurulması görülüyordu. Devletin özellikle hem yönetilenler hem de ekonomik kaynaklar üzerinde tam denetiminin sağlanmasının yolu olarak bu görülüyordu. Ancak yine de devam eden süreçte Osmanlı yönetimi, kendi otoritesini sarsmadığı sürece çeşitli çıkar grupları ile (özellikle de gayrimüslim tebaa) ekonomik kaynaklar üzerindeki kontrol mekanizmasını paylaşmıştır. Bunun temel sebebi ise Osmanlı içerisindeki gayrimüslim tebaanın Osmanlı geleneksel sistemine göre siyasi iktidar üzerinde bir hak iddiasında bulunamıyor oluşudur. Bu bilgiler ışığında III. Selim modernleşme hareketlerinin temelde halk için yapılan bir girişim olduğu değerlendirilmesinden ziyade siyasi amaçların ön planda tutulduğu bir girişim olduğu söylenebilmektedir.

⁴⁷ Ahmet Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, (İstanbul: Say Yayınları, 2017).

⁴⁸ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993), 41.

⁴⁹ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991), 12.

⁵⁰ Mahmut Mutman, "Şarkiyatçılık/Oryantalizm," içinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık*, ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekinil (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 199.

⁵¹ Unat, "On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Modernleşmesi," 21.

⁵² Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, 79.

Tahta çıkmadan önce Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip eden III. Selim, doğal bir sonuç olarak bu gelişmelerin etkisinde kalmış ve devletin içinde bulunduğu buhrandan kurtuluş olarak yapıcı yenilenme hareketlerini zaruri olarak görmüştür. Tahta geçtiği andan itibaren ise Fransa Kralı XVI. Louis ile yazışarak kendisinin devlet bürokrasisi ve ordu ile ilgili görüşlerini almıştır. Bunun yanında ise III. Selim, devletin ileri gelenleri tarafından kötü gidişata dair raporlar istemiş ve reform sürecinde bu raporları da dikkate almıştır. Ayrıca Avrupa'daki önemli gelişmeleri yakından takip etmek isteyen III. Selim, Londra, Paris, Viyana gibi önemli Avrupa şehirlerinde Osmanlı'nın ilk devamlı elçiliklerini kurmuştur.⁵³ Bu elçiliklerin kurulması, özellikle Fransız Devrimi ve Milliyetçilik akımından etkilenen devlet adamları ve düşünürlerin yetişmesi açısından son derece önemli olduğu dikkate değerdir.

Genel olarak incelendiğinde ise III. Selim dönemi reformları arasında en dikkate değer olanı Nizam-ı Cedit olarak da ifade edilen Yeni Düzen sistemidir. Yeni Düzen, esasen Fransız İhtilali'nden etkilenilmiş bir düşünce birikimidir. Daha önce de değinildiği üzere Fransız Kralı XVI. Louis ile yaptığı yazışmalarda Fransız İhtilali sonrası Fransa'da oluşturulan Yeni Düzen ile ilgili bir mektubun III. Selim'e ulaştırılması ile padişah bu yeni düzene ilgi göstermiş ve neticede Nizam-ı Cedit'e doğru bir gidişatın yolu açılmıştır.⁵⁴ Nizam-ı Cedit reformlarının genel ruhu ise, tahmin edileceği üzere özellikle Batı'nın bilim, sanat, askeri, ekonomik vb. alanlarındaki ilerlemelerinin Osmanlı'ya uyarlanması amacıyla yapılmış girişimlerin temelini teşkil etmektedir. Bu amaçla, eskimiş Yeniçeri Ocağı'na alternatif olarak Nizam-ı Cedit Ordusu kurulmuştur. Ancak tahmin edileceği üzere bu durum yeniçeriler tarafından hoş karşılanmayacaktır. Ayrıca ayanların eskiden olduğu gibi seçimle iş başına gelmesi, kadıların usulsüzlüklerine müdahale edilmesi gibi çeşitli siyasi ve idari konularda da reform hareketleri yapılmıştır.⁵⁵

Ancak her ne kadar Osmanlı'yı modernleştirmeye çalışsa da III. Selim, reformların işleve geçirilmesinde ciddi direnişlerle karşılaşmış ve neticede Kabakçı Mustafa İsyanı ile tahttan indirilmiştir. Tahttan indirilmesinden sonra Osmanlı modernleşmesinin mihenk taşlarından birisi olan II. Mahmut dönemi başlamıştır.

4. Milliyetçilik Işığında Tanzimat Dönemi ve Yeni Osmanlılar

II. Mahmut dönemi, Osmanlı modernleşme tarihinin mihenk taşlarından birisi olma özelliğini taşımaktadır. Bunun en önemli nedenleri arasında kimi kaynaklara göre Osmanlı'nın ilk anayasası olma özelliğini taşıyan bir belge olarak 1808 Sened-i İttifak'ın imzalanması sayılabilir. Büyük oranda Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'nın etkisi ile imzalanan Sened-i İttifak, devam eden süreçte yeniçerilerin ayaklanması sonucu Alemdar Mustafa Paşa'nın öldürülmesiyle padişah tarafından yürürlükten kaldırılmıştır. Böylelikle ayanların etkisinden kurtulan II. Mahmut, gerçekleştirmeyi umduğu reformlar için kendisine uygun ortamı sağlama amacına yönelebilmıştır. Özellikle bu dönemde reformların önünde iki önemli engel bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Fransız İhtilali'nin sonucunda yayılan milliyetçilik akımıdır. Milliyetçilik akımının önemli bir etkisi ulus-devletlerini kurma yönünde ayaklanan Sırplar ve Rumların isyanlarıdır. 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından imzalanan 1812 Bükreş Antlaşması ile Sırplar özerkliklerini elde etmişler, 1829 Edirne Antlaşması ile de Rumlar bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Böylece Balkanlar'da Yunanistan bağımsız bir devlet olarak tanınmış ve Osmanlı İmparatorluğu içerisinde milliyetçilik akımından etkilenen bir isyan ilk kez başarılı olmuştur. Öte yandan reformların hayata geçirilmesinde engel olarak ikinci sebep ise devletin içerisindeki yerel yöneticilerin çıkarmış oldukları Yanya Ayanı Tepedelenli Ali Paşa ve Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa isyanlarıdır. Öyle ki, merkezi yönetimi oldukça uğraştıran Mehmet Ali Paşa İsyanı ancak büyük devletlerin yardımı ile bastırılabilmiştir.⁵⁶

II. Mahmut'un da tıpkı III. Selim gibi iktidarın yerelleştirilmesinden yana olan bir padişah olarak reformlarını bu yönde ilerletmesi kaçınılmazdı. Bu nedenle Yunan ordusunun 1826'da yeniçerileri yenerek Misolonki Kalesi'ni alması katalizör görevi görmüş ve III. Selim'in Nizam-ı Cedit'i gibi II. Mahmut'un da bu amaçla ilk yaptığı eylem Yeniçeri Ocağı'na alternatif olarak Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye isimli orduyu kurmak olmuştur. Yeniçeriler bu ordunun kurulmasını engellemek için

⁵³ Unat, "On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Modernleşmesi," 22.

⁵⁴ Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 58.

⁵⁵ Unat, "On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Modernleşmesi," 23.

⁵⁶ Unat, "On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Modernleşmesi," 24-25.

ayaklanarak At Meydanı'nda toplandırlarsa da bu sefer başarılı olamamış ve neticede tarih sahnesinden silinmişlerdir. Bu olay, Osmanlı tarihinde Vaka-yı Hayriye olarak adını yazdırmıştır.⁵⁷

Vaka-yı Hayriye'nin devamında Sultan II. Mahmut tarafından gerek toplumsal yaşam gerek eğitim gerekse de ekonomi alanında önemli yenilikler hayata geçirilmiştir. Bu reformlara kısaca verilebilecek örnekler; kabine sistemine geçilmesi, bakanlıkların oluşturulması, kılık kıyafet reformları, ilkokulun zorunlu hâle getirilmesi, Tıbbiye ve Harbiye'ye öğrenci yetiştirilmesi için rüştiyelerin açılması, ilk gazete olan *Takvim-i Vekayi*'nin çıkarılması, vergilendirme sisteminin etkinliğini artırmak için yapılan devletin ilk nüfus sayımı, tımar sisteminin kaldırılması verilebilir.⁵⁸ Sultan II. Mahmut'un ölümü sonrası yeni padişah Abdülmecid de reform geleneğini sürdürmüş ve Osmanlı'nın modernleşme süreci içerisinde önemli bir yer tutan Tanzimat Dönemi'nin padişahı olmuştur.

a. Tanzimat ve Islahat Fermanları

Tanzimat Fermanı veya diğer adıyla Gülhane Hatt-ı Hümayun'u, 1839 senesinde Gülhane Parkı'nda Hariciye Nazırı Mustafa Reşat Paşa tarafından okunduktan sonra Osmanlı Tanzimat Dönemi olarak ifade edilen bir sürece girmiştir. Tanzimat Fermanı'nın gayrimüslim ve Müslüman tebaa arasında tam bir eşitlik prensibine dayalı yapısı tahmin edileceği üzere büyük bir coşkunluk yaratmıştır. Öte yandan gelenekselci kesim yeni rejime karşı ciddi bir direniş göstererek eskiye özlem duymuşlar ve çeşitli isyan hareketlerine de sebep olmuşlardır. Öte yandan Batı tarafından ise Tanzimat Fermanı büyük bir memnuniyet ile karşılanmış hatta Osmanlı'nın nihayet çağdaş devletler seviyesine ulaşmak için bir adım attığını ve bunun Batı'nın bir zaferi olduğu yönünde naralar atılmıştır.⁵⁹

Genel olarak Tanzimat Fermanı'nın öne sürmüş olduğu reform fikirleri incelenecek olursa öne çıkan hususlar şu şekildedir:⁶⁰

- Müslüman ve gayrimüslim tebaanın bir bütün olarak can, mal ve ırz güvenlikleri sağlanacak,
- Tüm Osmanlı vatandaşları yasalar önünde eşit haklara sahip olacak,
- Vergilendirme konusundaki adaletsizliklerin önüne geçilerek kazanca göre vergilendirme yapılması sağlanacak,
- Asker seferberliğinde ilgili bölgelerin nüfusları göz önünde bulundurulacak ve askerlik hizmeti 4-5 yıllık bir süre zarfında olacak,
- Mahkemeler bağımsız ve açık olacak,
- Müsadere usulü kaldırılacak.

Şüphesiz ki bu maddelerin aydınlanmasını tamamlamış Batı tarafından hoş karşılanmasının yanında gelenekselci Osmanlı tebaası tarafından hoşnutsuzlukla karşılanması normaldir. Ancak Tanzimat Fermanı, sadece modernleşme çabalarının bir ürünü olarak görülmemelidir. Tanzimat Fermanı, özellikle Batı'da Fransız Devrimi neticesinde yayılan milliyetçilik fikrinin ışığında bir Osmanlı milleti ve milliyeti yaratılma çabasının da bir ürünü olarak görülmelidir.

Tanzimat Fermanı, her ne kadar modern bir hamle olsa da uygulamada yetersiz kalmıştır. Bu nedenle fermanın uygulanabilmesi 1856'da duyurulan Islahat Fermanı ile gerçekleşebilecektir. Özellikle Osmanlı ve Rusya arasındaki Kırım Savaşı sonrası toplanacak olan Paris Konferansı'nda Osmanlı'nın lehine kararların alınması arzusunda olan Osmanlı devlet adamları için Islahat Fermanı ayrı bir önem taşımaktaydı. Bu ferman ile gayrimüslim ve Müslüman tebaa eşit statüde gösterilecek ve böylelikle Osmanlı, Batı'nın iç işlerine müdahalesine karşı kendini savunmaya almış olacaktı.⁶¹ Bu nedenle Islahat Fermanı için hem bir modernleşme hareketi basamağı hem de Osmanlı'nın Avrupa

⁵⁷ Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 80.

⁵⁸ Unat, "On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Modernleşmesi," 25-27.

⁵⁹ Enver Ziya Karal, "Gülhane Hatt-ı Hümayun'u'nda Batı'nın Etkisi," içinde *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, ed. Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu (İstanbul: Phoenix Yayınları, 2006), 65-66.

⁶⁰ Unat, "On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Modernleşmesi," 27-28.

⁶¹ Musa Gümüş, "Anayasal Meşruti Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı'nın Tam Metin İncelenmesi", *Bilgi Dergisi* S. 47 (Güz 2008): 216.

devletleri arasına girmek için vermiş olduğu bir taviz değerlendirmesi yapılabilir. Aslında özünde Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı ile verilmiş olan gayrimüslimler ile Müslümanlar arasındaki eşitlik, can, mal ve ırz güvenliği konularının yinelenmesidir. Farklı olarak gayrimüslimlerden alınan cizye vergisi kaldırılmış, gayrimüslimlere devlet memuru olabilmenin yolu açılacağı sözü verilmiş, gayrimüslimlere askerlik hakkı tanınmıştır. Ancak gayrimüslim tebaa askerliğe ılımlı bakmadıkları için, bedel karşılığı askerlikten muaf tutulmaları da sağlanmıştır. Bunların yanı sıra İslam dininden çıkanların cezalandırılması uygulamasından vazgeçilmiş, gayrimüslimlerin yerel meclislere girebilmelerinin yolu açılmış, mahkemelerde gayrimüslim ve Müslümanların tanıklıklarına eşit statü verilmiş, açık mahkeme uygulaması karara bağlanmıştır.⁶²

Osmanlı'nın vermiş olduğu bu tavizler ve geleneksel yapısındaki kökten değişimi iyi okumak gerekmektedir. Bilindiği gibi Tanzimat dönemi öncesi Avrupa'yı kökten sarsan Fransız İhtilali, yaymış olduğu eşitlik, hürriyet, adalet gibi fikirlerin yanı sıra özellikle yine itici gücünü Fransız İhtilali'nden alan milliyetçilik akımı Tanzimat ve Islahat fermanlarının özünü oluşturmuştur.⁶³ Bu özün temeline inildiğinde görülecektir ki, ana düşünce gayrimüslim ve Müslüman tebaanın eşit statüye getirilerek bir Osmanlı milleti ve milliyeti yaratılması ve azınlıkların Osmanlı Devleti'ne bir aidiyet bağı ile bağlanmaları isteğidir. Bu isteğin özü de yine milliyetçi hareketlerde aranmalıdır. Neticede 1860'lı yıllar Osmanlı İmparatorluğu üzerinde Balkanlar'da oluşan milliyetçi hareketlerin yoğun etkisinin yaşandığı bir dönemdir.⁶⁴

b. Bir Osmanlı Kimliği Oluşumu Olarak Yeni Osmanlılar ve Osmanlılık

Tanzimat Dönemi'nin önemli reform hareketlerinden etkilenen bir kesim Osmanlı vatandaşı da bulunmaktadır. Bu kesim genel itibarı ile Tanzimat ile açılmış olan Batı tarzındaki okullarda eğitim almış ve Tercüme Odası'nda çalışıp yurt dışında bulunmuş aydın Osmanlı yurttaşlarıdır. Özellikle yabancı dilde ağırlıklı olarak Fransızca öğrenmeleri sayesinde Avrupa'nın önemli olaylarından birisi olan Fransız İhtilali ile yayılan fikir akımlarını da öğrenebilmişlerdir. Öğrendikleri fikir akımlarını birbirleri ile de tartışan bu aydın kesimin karşılaştıkları eşitlik, adalet, anayasa, demokrasi gibi fikir akımlarının yanında milliyetçilik de karşılaştıkları ve tartıştıkları bir diğer düşünce akımıdır.⁶⁵

Tarihte Yeni Osmanlılar ismiyle anılan bu oluşumun kuruluşu ise, 1865'te İstanbul Belgrad Ormanları'ndaki bir kır yemeği sırasında 6 gencin Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunmuş olduğu kötü tablo karşısında Osmanlı Hükümeti'ne karşı eyleme geçme kararı ile İttifak-ı Hamiyyet ismiyle kurulmuştur. Örgütün ana amacı ise İstanbul'daki mutlakiyetçi hükümetin yerine meşruti bir idarenin sağlanmasıdır. Yeni Osmanlılar'a göre bu sayede devletin dağılmasının önüne geçilebilecektir. Bu 6 genç ise sırasıyla; Tercüme Odası'nda çalışan Mehmet, Nuri ve Reşad Beyler, gazeteci olan Namık Kemal ve Refik Bey ve son olarak Ayetullah Bey'dir.⁶⁶ Örgütün Yeni Osmanlılar ismini alması ise, Paris'te sürgün bulunan Mısır Prensi Mustafa Fazıl Paşa'nın Osmanlı'daki meşruti akım içerisinde görünmek için kendisini Fransızca bir mektubunda Genç Türkiye Partisi temsilcisi olarak göstermesinden sonra olmuştur. Bu yaklaşımın Batı'da kabul görmesinden sonra Paris'te yeniden kurulduğunda örgüt, Yeni Osmanlılar Cemiyeti adını benimsemiştir. Fransızca olarak ise bu akım Jön Türk tabiriyle anılmıştır. Aslında literatürde Jön Türk tabiri ile 1889 senesindeki II. Meşrutiyet için çaba gösteren aydın kesim anlaşılmaktadır. Ancak Tarık Zafer Tunaya ise Batı tarafından Yeni Osmanlılar'ın da Jön Türk tabiriyle anıldığına dikkat çekerek bu iki dönemi Birinci ve İkinci Jön Türk hareketleri olarak ikiye ayırmaktadır.⁶⁷

Yeni Osmanlılar'ın dikkat çektikleri nokta ise, özellikle Tanzimat ve Islahat Fermanları ile hayata geçirilen liberal uygulamalar ile devletin aşırı borçlanması, şeriattan uzaklaşması ve yasaların laikleşmesi neticesinde devletin özünün kaybolmasıdır. Yeni Osmanlılar'ın önde gelen isimlerinden Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi ve Ziya Paşa gibi isimler yazılarında vatan ve bağımsızlık gibi

⁶² Unat, "On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Modernleşmesi," 28-29.

⁶³ Gümüş, "Anayasal Meşruti Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı'nın Tam Metin İncelenmesi", 216.

⁶⁴ Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996), 24.

⁶⁵ Unat, "On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Modernleşmesi," 31.

⁶⁶ Barış Demirtaş, "Jön Türkler Bağlamında Osmanlı'da Batılılaşma Hareketleri", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8, S.13 (Aralık 2007): 392.

⁶⁷ Sina Akşin, *100 soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1980), 14.

kavramlardan sıklıkla bahsederek özellikle yaşanan toprak kayıpları neticesinde yurtlarından edilen Osmanlı tebaasının durumlarına dikkat çekmeye çalışmışlardır. Özellikle Namık Kemal'in modernleşme ve şeriat arasında bir sentez kurulması esasında şekillenen düşüncesi bu noktada dikkate değerdir. Namık Kemal, Batı'nın noksanlığının (diğer bir ifade ile ahlaksızlığının), Doğu'nun üstünlükleri ile (İslam'ın eski saf hâli ile) harmanlanması ile modernleşmenin başarılı olacağını öngörmektedir.⁶⁸ Yani devletin özü kaybolmadan bir modernleşme Yeni Osmanlılar'ın dikkat çektiği bir konudur. Esasen yeni Osmanlı döneminin milliyetçi hareketinin temelini de bu durum oluşturmaktadır.⁶⁹

Düşüncelerini halka ulaştırma güdüsü içerisindeki Yeni Osmanlılar, bu amaçla dönemin basın imkanlarını etkin bir şekilde kullanmışlar ve bu yönde özellikle kendi gazeteleri önemli rol oynamıştır. Bu gazetelere birkaç örnek vermek gerekirse; *Tercüman-ı Ahval*, *Tasviri-i Efkâr*, *Hürriyet* ve *Muhbir* sayılabilir. Muhalefetin de sesi olma özelliğini taşıyan bu gazeteler aracılığıyla Yeni Osmanlılar, halka ulaşmanın yanı sıra iktidara da ulaşma arzusu içerisinde olmuşlardır. Yükselttikleri ortak ses ise, özellikle Tanzimat Fermanı ile ortaya atılan hak ve özgürlüklere uygulamada imkân tanınması ve Avrupa tarzı bir anayasal sistemin Osmanlı İmparatorluğu'nda da hayata geçirilmesidir.⁷⁰ Bu konuda Masami Arai'nin Osmanlı özgürlükçülüğünün babası olarak tanımladığı Namık Kemal, kendi gazetesi *Hürriyet*'in başlığının yanına “la liberte” sözcüğünü eklemiştir.⁷¹ Fransızca “özgürlük” anlamına gelen bu kelimenin Namık Kemal tarafından seçilmesi de Yeni Osmanlılar'ın gerçekten Fransız İhtilali neticesinde yayılan milliyetçilik fikrinden etkilendiğinin göstergelerinden birisidir. Bir diğer örnek ise Yeni Osmanlılar'ın sıklıkla tercih ettikleri İttihad-ı Anasır (Unsurların Birliği) söylemidir. Bu söylem ile Osmanlı tebaası içerisinde bulunan farklı unsurların bir üst Osmanlı kimliği ile vatan ve devlet ile bütünleştirilmesi amaçlanmıştır.⁷²

Padişahın zorba tavrından sıyrılmış eşit statüdeki Osmanlı vatandaşları esasında şekillenen “Osmanlılık” olarak tabir edilebilecek milliyetçi düşünce sistemi de bu kapsamda Yeni Osmanlılar'ın milliyetçiliğinin özünü oluşturmaktadır. Osmanlılık, esasında Müslüman ve gayrimüslim tebaa arasındaki yıllardan beri süregelen hâkim millet ve ötekiler ayrımını kapatarak Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'ndeki formülle oluşturulan ABD milleti gibi eşit ve özgür Osmanlı milleti yaratma düşüncesidir.⁷³ Tek kişinin egemenliğinin en büyük sorun olarak görülmesi ve Müslüman ve gayrimüslim tebaanın eşit şartlar altında birleşmesi ile devletin eski görkemli gücüne tekrardan kavuşacağına karşı duyulan güçlü inançla Tanzimat eşitliğini desteklemeleri de bu milliyetçi düşüncenin temelinde değerlendirilmelidir. Tanzimat ruhu ile anayasal, temsil sistemine dayalı parlamenter bir sistem ile Osmanlı milliyetçiliği şekillenecek ve devlete tam bir sadakat sağlanabilecekti. İşte aydınlanma düşüncesinden de oldukça etkilenmiş Yeni Osmanlılar devletin kurtuluşu için bu reçeteyi öneriyor ve bu yolda düşüncelerini yayabilmek için uğraşıyorlardı.⁷⁴ Yeni Osmanlılar, bu düşüncelerini topluma ulaştırmak için dönemin ciddi baskısı karşısında faaliyetlerini gizlice yürütmek zorunda kalmışlardır.

Yeni Osmanlılar, 5 Haziran 1867 tarihinde anayasal bir düzene geçebilmek amacıyla bir darbe planı yaptıkları duyumu Saray'a ulaşınca mecburi olarak devleti terk etmek durumunda kalmışlardır.⁷⁵ 1867 senesine kadar aktif bir şekilde bu yolda yürüyen Yeni Osmanlılar, hükümet tarafından ortaya çıkarılmış ve cemiyetin önde gelen üyelerinden Ali Suavi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Agah Efendi gibi önemli isimler Fransa'ya kaçmak zorunda kalmışlar ve burada da yine fikirlerini yaymak için gazete

⁶⁸ Ayşe Hür, *Tanzimat'tan Cihan Harbi'ne Osmanlı'nın Öteki Tarihi*. (İstanbul: Literatür Yayınları, 2017), 42.

⁶⁹ Çağla Gül Yesevi, “Türk Milliyetçiliğinin Evrimi”, *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi* 4, S.2 (Aralık 2012): 77.

⁷⁰ Turgay Uzun, “Osmanlı Dönemi'nde Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Kaynakları”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* S. 28 (Aralık 2010): 259.

⁷¹ Masami Arai, *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, çev. Taner Demirel (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 15.

⁷² Oğuzhan Göktoğla, “Osmanlı Geçmişi: Osmanlı'da Toplumsal, Siyasal Yapı ve Son Dönem Düşünce Akımları.” içinde *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Siyasal Hayat*, ed. Ahmet Karadağ. (Ankara: Orion Kitabevi, 2013), 20.

⁷³ Göktoğla, “Osmanlı Geçmişi: Osmanlı'da Toplumsal, Siyasal Yapı ve Son Dönem Düşünce Akımları,” 19.

⁷⁴ Unat, “On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Modernleşmesi,” 32.

⁷⁵ Hür, *Tanzimat'tan Cihan Harbi'ne Osmanlı'nın Öteki Tarihi*, 42.

yoluna başvurmuşlardır.⁷⁶ Bu bağlamda Londra ve Cenevre’de çıkarılan *Muhbir* ve *Hürriyet* gazeteleri ile Paris’te çıkarılan *İnkılap* gazetesi Yeni Osmanlılar’ın fikirlerini yaymak için kullandıkları önemli gazetelere birkaç örnektir. Yurt dışında çıkarılmasına rağmen Saray’ın çekindiği bir unsur olarak görülmesi açısından Mehmed Bey’in *İnkılap* gazetesindeki 28 Nisan 1970 tarihli devrim fikrine methiyeler dizen ve oldukça radikal unsurlar içeren yazısı güzel bir örnek teşkil etmektedir. Bu yazı dolayısıyla Osmanlı’nın Paris Elçisi Cemil Paşa, gazetenin kapatılması için İsviçre Hükümeti’ne başvurmuştur.⁷⁷

Her ne kadar oldukça etkin bir görünüm sergilemiş olsa da 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ve I. Balkan Savaşı, Osmanlı milleti yaratabilme isteğinin başarısızlığını göstermiştir. Devlet içerisinde yaşayan farklı etnik unsurların tek potada eritilerek bir üst Osmanlı kimliği yaratma ideolojisi de böylece başarısızlığa uğramıştır.⁷⁸

Tanzimat Dönemi’nin önemli milliyetçi hareketi Osmanlılık da bu şekilde son bulmuştur. Ancak yine de Yeni Osmanlılar’ın çok başarılı olarak ifade edilemeyecek Osmanlılık girişimi de kendilerinden sonra gelen İkinci Jön Türk Hareketi’ni etkilemiş, ayrıca daha da önemlisi Osmanlı İmparatorluğu’nun siyasi tarihinde çok önemli bir yer tutan İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin düşüncelerine temel teşkil etme özelliğini de göstermiştir.

Sonuç

Tanzimat Fermanı’nın ilanına kadar geçen süreçte Osmanlı İmparatorluğu, aydınlanma sürecindeki Batı karşısında geleneksel yapısını korumaktaydı. Bu yapısı sebebiyle toplum içerisinde Müslüman ve gayrimüslim tebaanın aynı haklara ve aynı yaşam koşullarına sahip olduğu söylenememektedir. Bu süreçte Batı’da özellikle Fransız İhtilali ile yayılan fikir akımları, tüm Avrupa’yı etkilediği gibi bünyesinde birçok milleti barındıran Osmanlı İmparatorluğu’nu da etkilemiştir. Neticede öncelikle Balkanlarda Rum ve Sırp ayrılıklarının başlaması Fransız İhtilali’nin yaymış olduğu fikir akımlarından birisi olan milliyetçilik ile açıklanabilmektedir.

Bahse konu ayrılıkçı hareketlerin önlenmesi ve kurumları işlemez hâle gelen bir devletin eski görkemine kavuşabilmesi için de modernleşme zaruri bir ihtiyaç olarak doğmuştur. Bundan dolayı Osmanlı modernleşmesinde önemli bir süreç olan Tanzimat Dönemi başlamıştır. Tanzimat Fermanı ile başlayan bu süreçte belirgin olan istek devletin dağılmasının önüne geçilmesi ve kurumların modernleşmesidir. Ancak Tanzimat Fermanı’nın ortaya koymuş olduğu fikirlerin uygulamada yetersiz kalması devletin kötü gidişatını durduramamış ve Osmanlı içerisinde bazı muhalif seslerin yükselmesine neden olmuştur. Yeni Osmanlılar olarak adlandırılan bu muhalif seslerin ortaya koymuş oldukları ana düşünce, Tanzimat’ın yaymış olduğu fikirler esasında eşitlik, adalet ve özgürlüğün sağlanması ve devletine bağlı bir Osmanlı milletin oluşturulmasıydı.

Bu fikrin ismi ise “Osmanlılık” idi. Milliyetçilik akımından etkilenmiş olan Yeni Osmanlılar, eşit bir yurttaşlık temelinde oluşturulmuş bir Osmanlı tebaası fikri ile hareket edilerek kişi egemenliğinden sıyrılmış anayasal ve parlamenter bir Osmanlı İmparatorluğu sayesinde devletin dağılmasının önüne geçilebileceğine inanıyorlardı.

Osmanlı milletin oluşturulması ile Osmanlı modernleşmesinin birbirleri ile kesiştiği bir noktada oluşması bu bağlamda dikkate değerdir. Tanzimat Dönemi’nde Osmanlı İmparatorluğu’nun yaşamış olduğu dönüşüm bu nedenle milliyetçiliğin modern dönemin bir getirisi olduğunu ispatlar niteliktedir. Bu noktada Modernist yaklaşımın iddia ettiği gibi milletler sadece modern dönemin bir getirisi olmuş olsaydı Osmanlılık düşüncesi başarılı olmalıydı. Ancak Osmanlılık düşüncesinin Müslüman ve gayrimüslimlerin ortak yaşadığı bir Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki başarısızlığı göstermektedir ki milliyetçiliğin oluşması için başka unsurların da modernleşme ile birlikte bulunması gerekmektedir. Etnik köken, dil, din birliği gibi tamamlayıcı unsurlar ile bir milletin dolayısıyla da milliyetçiliğin oluşumu tamamlanmış olacaktır. Bu noktada Tanzimat Dönemi’nde Osmanlı İmparatorluğu’nun yaşamış olduğu değişim süreci etno-sembolcü kuramın işlerliğini gösteren bir örnek olma özelliğini taşımaktadır.

⁷⁶ Uzun, “Osmanlı Dönemi’nde Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Kaynakları,” 259.

⁷⁷ Hür, Tanzimat’tan Cihan Harbi’ne Osmanlı’nın Öteki Tarihi, 43.

⁷⁸ Göktolga, “Osmanlı Geçmişi: Osmanlı’da Toplumsal, Siyasal Yapı ve Son Dönem Düşünce Akımları,” 20.

Kaynakça

- Akıncı, Abdulvahap. “Milliyetçiliğin Kökenleri: Etnisite/Ulus (Millet) İlişkisi.”, *İnsan ve İnsan* 6, S.21 (Ağustos 2019): 413-430.
- Akıncı, Abdulvahap. “Milliyetçilik Kuramları.”, *C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 15, S.1 (Nisan 2014): 131-150.
- Akşin, Sina. *100 soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1980.
- Arai, Masami. *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, çev. Taner Demirel. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- Arsal, Sadri Maksudi. *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat Yayınları, 1979.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.
- Carr, Edward Hallet. *Milliyetçilik ve Sonrası*, çev. Osman Akınhay. İstanbul: İletişim Yayınları, 1990.
- Cevizci, Ahmet. *Aydınlanma Felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları, 2017.
- Demirtaş, Barış. “Jön Türkler Bağlamında Osmanlı’da Batılılaşma Hareketleri.”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8, S.13 (Aralık 2007): 389-408.
- Erdem, Tevfik. “Milliyetçilik.” içinde *Milliyetçilik*, ed. Tevfik Erdem Antalya: Otorite Yayınları, 2020.
- Foucault, Michel. *Toplumu Savunmak Gerekir*, çev. Şehsuvar Aktaş. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2015.
- Geertz, Clifford. *Kültürlerin Yorumlanması*, çev. Hakan Gür. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2010.
- Gökalp, Emre. “Milliyetçilik: Kuramsal Bir Değerlendirme.”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7, S.1 (2007): 279-298.
- Göktolga, Oğuzhan. “Osmanlı Geçmişi: Osmanlı’da Toplumsal, Siyasal Yapı ve Son Dönem Düşünce Akımları.” içinde *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Siyasal Hayat*, ed. Ahmet Karadağ. Ankara: Orion Kitabevi, 2013.
- Gümüş, Musa. “Anayasal Meşruti Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı’nın Tam Metin İncelenmesi.”, *Bilgi Dergisi* S. 47 (Güz 2008): 215-240.
- Hobsbawm, Eric. *1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik*, çev. Osman Akınhay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010.
- Hür, Ayşe. *Tanzimat’tan Cihan Harbi’ne Osmanlı’nın Öteki Tarihi*. İstanbul: Literatür Yayınları, 2017.
- İnalcık, Halil. *Devlet-i Aliyye*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2009.
- Karal, Enver Ziya. “Gülhane Hatt-ı Hümayunu’nda Batı’nın Etkisi.” içinde *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, ed. Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu. İstanbul: Phoenix Yayınları, 2006.
- Karpat, Kemal Haşim. *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2019.
- Lewis, Bernard. *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, çev. Metin Kırıtlı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993.

- Mardin, Şerif. *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- Mardin, Şerif. *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
- Mutman, Mahmut. “Şarkiyatçılık/Oryantalizm.” içinde *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık*, ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.
- Özkırımlı, Umut. *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2009.
- Saygılı, Rukiye. “Millet.” içinde *Milliyetçilik*, ed. Tevfik Erdem. Antalya: Otorite Yayınları, 2020.
- Smith, Anthony. *Milli Kimlik*, çev. Bahadır Sina Şener. İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.
- Smith, Anthony. *Milliyetçilik Kuram İdeoloji Tarih*, çev. Ümit Hüsrev Yolsal. Ankara: Atıf Yayınları, 2013.
- Uçarol, Rifat. *Siyasi Tarih Cilt 1*. İstanbul: Der Yayınları, 2019.
- Unat, Kadri. “On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Modernleşmesi.” içinde *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, ed. Temuçin Faik Ertan. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2019.
- Uzun, Turgay. “Osmanlı Dönemi’nde Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Kaynakları.”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* S. 28 (Aralık 2010): 253-267.
- Yesevi, Çağla Gül. “Türk Milliyetçiliğinin Evrimi”, *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi* 4, S.2 (Aralık 2012): 75-85.